

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ ΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Εισαγωγή: Αναπτυξιακή Δυσλεξία

Η ικανότητα της ανάγνωσης και της ορθογραφημένης γραφής, την οποία μόνο ο άνθρωπος διαθέτει, εμπλέκει ένα σύνθετο και καλά συντονισμένο δίκτυο αντιληπτικών, γνωστικών και αισθητικοκινητικών διεργασιών, οι οποίες διεκπεραιώνονται με γρήγορο και αποτελεσματικό τρόπο και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Σήμερα είναι παραδεκτό ότι διαταραχές σε αυτές τις ειδικές διεργασίες συμβάλλουν στην εμφάνιση της δυσλεξίας, μιας αναπτυξιακής διαταραχής, η οποία επηρεάζει ένα σημαντικό αριθμό παιδιών και έχει σημαντικές εκπαιδευτικές, κοινωνικές και συναισθηματικές συνέπειες γι' αυτά. Πιο συγκεκριμένα, η συχνότητα εμφάνισης της αναπτυξιακής στον ελληνικό χώρο σύμφωνα με πρόσφατα ευρήματα είναι περίπου 5,5% (Vlachos et al., 2013).

Έχουν περάσει σχεδόν 50 χρόνια από τον αρχικό προσδιορισμό της αναπτυξιακής δυσλεξίας ως μιας ειδικής μαθησιακής δυσκολίας, η οποία χαρακτηρίζεται από την αποτυχία ενός μαθητή να κατακτήσει τις αναμενόμενες για την ηλικία του δεξιότητες ανάγνωσης, ορθογραφημένης γραφής και συλλαβισμού, παρά την συμβατική εκπαίδευση, την φυσιολογική νοημοσύνη και τις επαρκείς κοινωνικο-πολιτισμικές ευκαιρίες (World Federation of Neurology, 1968). Πιο πρόσφατα, η Frith (1999) προσδιόρισε τη δυσλεξία «ως μια νευροαναπτυξιακή διαταραχή, με βιολογική προέλευση και συμπεριφορικές ενδείξεις που εκτείνονται πολύ πέρα από τα προβλήματα του γραπτού λόγου» (σ. 192). Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της δυσλεξίας, το οποίο προβληματίζει τους επιστήμονες και προκαλεί μεγάλη σύγχυση, είναι η μεγάλη ποικιλία των συμπτωμάτων που συνδέονται με αυτή: προβλήματα με την ανάγνωση, με τη φωνολογία, την εργαζόμενη μνήμη, αισθητηριακές δυσκολίες στην ακουστική και οπτική επεξεργασία, προβλήματα με την ισορροπία, τον κινητικό συντονισμό και άλλα (Ramus et al., 2003). Ως εκ τούτου, μια από τις βασικότερες δυσχέρειες σχετικά με τους ορισμούς είναι ότι τα δυσλεξικά παιδιά, όπως άλλωστε και όλα τα άτομα, ενώ μπορεί να μοιράζονται μερικές κοινές δυσκολίες ή ικανότητες, εμφανίζουν και ατομικές διαφορές. Γι' αυτό και συχνά

έχει διατυπωθεί ή άποψη ότι μια μόνο θεωρία και ένας μόνο ορισμός δεν μπορεί να παρέχει όλες τις απαντήσεις (Ramus, 2004).

Τα τελευταία χρόνια επιχειρείται μια συνολική αξιοποίηση των πιο πρόσφατων ερευνητικών εξελίξεων που αναμένεται να οδηγήσει σε μια πιο ικανοποιητική εξήγηση των συμπτωμάτων από ό,τι οι μεμονωμένες θεωρίες από μόνες τους (Pennington, 2006). Όλο και περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι η δυσλεξία είναι το αποτέλεσμα νευροβιολογικών διαφοροποιήσεων στη λειτουργία του εγκεφάλου των δυσλεξικών, οι οποίες οδηγούν σε γνωστικές διαφορές στην επεξεργασία των πληροφοριών που ο εγκέφαλος λαμβάνει από τις αισθήσεις, καθώς και ότι ένα έλλειμμα στη φωνολογική επεξεργασία αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα των δυσλεξικών. Με δεδομένη, επίσης, τη σημαντική ετερογένεια που παρουσιάζουν τα παιδιά με δυσλεξία, είναι πολύ πιθανό να ευθύνονται περισσότεροι του ενός μηχανισμοί για την εμφάνισή της (Βλάχος, 2010). Επιπρόσθετα, αν και δεν μπορεί να αγνοηθεί η συμβολή των βιολογικών παραγόντων, και ιδιαίτερα του γενετικού, στη δημιουργία βασικών ελλειμμάτων στις γνωστικές διεργασίες που με τη σειρά τους οδηγούν στην εκδήλωση των αναγνωστικών δυσκολιών και ειδικότερα της δυσλεξίας, καθοριστικό ρόλο στην εμφάνιση ή όχι της διαταραχής έχει η αλληλεπίδραση εγκεφάλου και περιβάλλοντος, καθώς περιβαλλοντικοί παράγοντες, όπως για παράδειγμα η διδασκαλία, συμμετέχουν ουσιαστικά στη διάγκωση ή όχι των αναγνωστικών δυσκολιών (Vellutino et al., 2004). Ως εκ τούτου το περιβάλλον, και ιδιαίτερα η εκπαίδευση, φαίνεται ότι παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση της δυσλεξίας και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στα διάφορα αιτιολογικά για τη δυσλεξία μοντέλα.

Το τεύχος αυτό της «Ελληνικής Επιθεώρησης Ειδικής Αγωγής» είναι αφιερωμένο στην Αναπτυξιακή Δυσλεξία. Βασικός σκοπός αυτού του ειδικού τεύχους είναι να συμβάλει στην πληρέστερη ενημέρωση της επιστημονικής και της εκπαιδευτικής κοινότητας σχετικά με την φύση και το προφίλ των δυσκολιών που χαρακτηρίζουν τα άτομα με αναπτυξιακή δυσλεξία. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από εμπειρικές έρευνες αλλά και ανασκοπήσεις της πρόσφατης βιβλιογραφίας στοχεύει να δώσουμε μια πληρέστερη εικόνα της δυσλεξίας, η οποία θα διευκολύνει τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα τη συνθετότητα της διαταραχής και την ευρύτητα του φάσματος των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα δυσλεξικά άτομα. Ένας επιπλέον στόχος είναι να αναδείξει σύγχρονα ελληνικά ερευνητικά δεδομένα σχετικά με ειδικά ελλείμματα ή/και χαρακτηριστικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με αναπτυξιακή δυσλεξία, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στον εμπλουτισμό της διεθνούς βιβλιογραφίας με δεδομένα από την ελληνική γλώσσα.

Στο πρώτο άρθρο με τίτλο «Η ετερογένεια στα γνωστικά προφίλ των δυσλεξικών» οι Μαρία Παυλίδου, Ευθυμία Τέλιου και Φίλιππος Βλάχος παρουσιάζουν μια ανασκόπηση πρόσφατων ερευνών οι οποίες υποδεικνύουν ότι υπάρχει ετερογένεια ανάμεσα στα γνωστικά προφίλ των δυσλεξικών. Οι έρευνες που παρουσιάζονται υποστηρίζουν ότι ο αριθμός των γνωστικών ελλειμμάτων σχετίζεται με την σοβαρότητα των αναγνωστικών δυσκολιών ενός ατόμου. Επίσης, από την ανασκόπηση επιβεβαιώνεται ότι εξωγενείς παράγοντες, όπως η διαφορετική δομή της γλώσσας ή η υποστήριξη που δέχονται από την οικογένεια, φαίνεται να επηρεάζουν τα γνωστικά χαρακτηριστικά των δυσλεξικών παιδιών.

Η έρευνα των Μαρία Χαλμπέ, Φίλιππου Βλάχου, Ηλία Αβραμίδη και Γεωργίας Ανδρέου αξιολόγησε τη φωνολογική και την οπτικο-χωρική μνήμη σε παιδιά με δυσλεξία. Τα ευρήματά της δείχνουν ότι τα παιδιά με δυσλεξία εμφανίζουν ελλείμματα στη βραχύχρονη και μακρόχρονη φωνολογική μνήμη αλλά και στη βραχύχρονη οπτικο-χωρική μνήμη και καθιστούν αναγκαία την παροχή υποστήριξης από τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς για τις συγκεκριμένες γνωστικές λειτουργίες των παιδιών με δυσλεξία.

Οι Γεωργία Αλεβιζάκη Φίλιππος Βλάχος, Φωτεινή Μπονώτη και Ηλίας Αβραμίδης διερεύνησαν διαστάσεις της άρθρωσης στα άτομα με δυσλεξία, καθώς η άρθρωση και ιδιαίτερα τα χαρακτηριστικά της στα παιδιά με δυσλεξία είναι ένα πεδίο στο οποίο δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή. Από την έρευνα προέκυψε ότι τα παιδιά με δυσλεξία να παρουσιάζουν μικρότερη ευχέρεια στην άρθρωσή τους, μικρότερη ταχύτητα άρθρωσης αλλά και μικρότερη επίγνωση της άρθρωσης τους, υποστηρίζοντας σχετικές υποθέσεις οι οποίες εκτιμούν ότι η δυσλεξία πιθανά αναπτύσσεται μέσα από την ελλειμματική ενεργοποίηση και επιρροή των κινήσεων των αρθρώσεων στον λόγο.

Στη συνέχεια, οι Αρετή Παπανικολάου, Ευθαλία Τζάκου και Φίλιππος Βλάχος παρουσιάζουν σύγχρονα μοντέλα πολλαπλών ελλειμμάτων για την αναπτυξιακή δυσλεξία και ερευνητικά δεδομένα που τα υποστηρίζουν. Η ανασκόπηση τους καταλήγει ότι τα σύγχρονα μοντέλα πολλαπλών ελλειμμάτων παρέχουν μια πιο σφαιρική και ολοκληρωμένη ερμηνεία των αιτιών και των ελλειμμάτων που συντελούν στην εκδήλωση της δυσλεξίας, καθώς πρόκειται για μια σύνθετη διαταραχή με ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορικών συμπτωμάτων.

Η διαχρονική μελέτη των Άρτεμις Παπαδημητρίου, Φίλιππου Βλάχου και Φωτεινής Μπονώτη κινείται στον πεδίο της ανίχνευσης των αναγνωστικών δυσκολιών από την προσχολική ηλικία. Σκοπός της ήταν να εξετά-

σει ποιες συγκεκριμένες δεξιότητες που αναπτύσσονται κατά την προσχολική ηλικία μπορούν να προβλέψουν την αναγνωστική επίδοση σε παιδιά με χαμηλές αναγνωστικές ικανότητες στην Α΄ και Β΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου. Η έρευνα εντοπίζει συγκεκριμένους δείκτες και καταλήγει ότι η αξιοποίηση πρώιμων ενδείξεων, μέσω προγραμματίων παρέμβασης στην προσχολική ηλικία και στα πρώτα σχολικά έτη, μπορεί να συμβάλει στην πρόληψη πιθανών προβλημάτων στην αναγνωστική επίδοση των παιδιών στο δημοτικό.

Σκοπός της έρευνας των Αγγελική Μουζάκη, Παναγιώτη Σίμου και Γεωργίου Σιδερίδη ήταν η ανάδειξη περιγραμμάτων επίδοσης και τη διερεύνηση θεωρητικών και κλινικών προβληματισμών σχετικά με τον εντοπισμό της δυσλεξίας/αναγνωστικών διαταραχών. Στηριγμένα σε ένα μεγάλο δείγμα Ελλήνων μαθητών του δημοτικού σχολείου τα ευρήματά τους δεν υποστηρίζουν την ανάγκη υπολογισμού της απόκλισης μεταξύ νοητικού δυναμικού και αναγνωστικής επίδοσης για τον εντοπισμό των μαθητών με αναγνωστικές δυσκολίες.

Στην επόμενη εργασία, οι Κλεοπάτρα Διακογιώργη, Ασημίνα Ράλλη, Βασιλική Καλογερή και Φωτεινή Γεωργούλια παρουσιάζουν τα αποτελέσματα μιας ποιοτικής ανάλυσης ορθογραφικών λαθών σε κείμενα 12 μαθητών με δυσλεξία που φοιτούσαν στις Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του δημοτικού σχολείου. Με την ερευνά τους εμπλουτίζουν τις περιορισμένες γνώσεις μας ως προς τον τύπο των ορθογραφικών στρατηγικών τις οποίες χρησιμοποιούν τα παιδιά με δυσλεξία για να ανταποκριθούν στη μεγάλη πρόκληση που θέτει σε αυτά η ανάγκη σωστής ορθογραφικής απόδοσης των λέξεων που τους επιτρέπουν να εκφραστούν στο γραπτό λόγο.

Η σύγκριση των ορθογραφικών δεξιοτήτων μαθητών με αναγνωστικές και ορθογραφικές δυσκολίες με αυτές μαθητών χωρίς δυσκολίες στην απόδοση του λεξικού μορφήματος λέξεων-βάσεων και παράγωγών τους καθώς και των παραγωγικών επιθημάτων αυτών ήταν ο σκοπός της έρευνας των Τζέσικα-Ευαγγελία Πανταζοπούλου και Κλεοπάτρα Διακογιώργη. Τα ευρήματά τους υποδηλώνουν τη σημασία παραγόντων που δεν έχουν να κάνουν μόνο με την ύπαρξη ή μη αναγνωστικών και ορθογραφικών δυσκολιών σε έναν μαθητή, αλλά και με τα χαρακτηριστικά του γλωσσικών δεδομένων που αυτός ο μαθητής καλείται να επεξεργαστεί ορθογραφικά.

Οι Γεωργία Ανδρέου, Βασιλική Τσελά και Σωτηρία Τζιβινίκου διερεύνησαν τη διαγλωσσική μεταφορά των αναγνωστικών δεξιοτήτων μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με αναπτυξιακή δυσλεξία από την ελληνική ως μητρική στη γαλλική ως ξένη γλώσσα. Οι ερευνήτριες καταλήγουν ότι οι δεξιότητες της αποκωδικοποίησης και της ευχέρειας μεταφέρονται ανα-

λογικά από την πρώτη στη δεύτερη γλώσσα και ότι οι επιδόσεις των μαθητών στις δοκιμασίες της αποκωδικοποίησης και της ευχέρειας της πρώτης γλώσσας μπορεί να αποτελέσουν προβλεπτικούς δείκτες για την εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας.

Μέσα από τη μελέτη των άρθρων αυτού του ειδικού τεύχους οι αναγνώστες θα αποκτήσουν μια πληρέστερη και πιο σφαιρική εικόνα των ελλειμμάτων που συντελούν στην εκδήλωση της δυσλεξίας, την ετερογένεια στα νευρογνωστικά προφίλ των δυσλεξικών και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά αναπτυξιακή δυσλεξία σε διάφορους γνωστικούς και μαθησιακούς τομείς. Πέρα όμως από την ενημέρωση, ευελπιστούμε ότι αυτό το ειδικό τεύχος μπορεί να λειτουργήσει και ως ερέθισμα περισσότερη έρευνα στην χώρα μας σχετικά με τη δυσλεξία. Θα μπορούσε αυτό το τεύχος να αποτελέσει αφετηρία για την ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ ερευνητών διαφορετικών ειδικοτήτων με στόχο το σχεδιασμό και την διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων, τα οποία όχι μόνο θα εντοπίζουν και θα καταγράφουν τα ελλείμματα και τις δυσκολίες των δυσλεξικών στην Ελλάδα, αλλά τα αξιοποιούν σε ανιχνευτικές και διαγνωστικές διαδικασίες και θα προχωρούν στο σχεδιασμό εξειδικευμένων προγραμμάτων παρέμβασης με στόχο την όσο γίνεται αποτελεσματικότερη ενίσχυση αυτού του πληθυσμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βλάχος, Φ. (2010). Δυσλεξία: Μία συνθετική προσέγγιση αιτιολογικών θεωριών. *Hellenic Journal of Psychology*, 7, 205-240.
- Frith, U. (1999). Paradoxes in the definition of dyslexia. *Dyslexia: An International Journal of Research and Practice*, 5, 192-214.
- Pennington, B. F. (2006). From single to multiple deficit models of developmental disorders. *Cognition*, 101(2), 385-413.
- Ramus, F. (2004). Neurobiology of dyslexia: a reinterpretation of the data. *Trends in Neurosciences*, 27(12), 720- 726.
- Ramus, F., Rosen, S., Dakin, S.C., Day, B.L., Castellote, J.M., White, S., & Frith, U. (2003). Theories of developmental dyslexia: Insights from a multiple case study of dyslexic adults. *Brain*, 126, 841-865.
- Vellutino, F., Fletcher, J., Snowling, M. & Scanlon, D. (2004). Specific reading disability (dyslexia): What have we learned in the past four decades? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 2-40.
- Vlachos, F., Avramidis, E., Dedousis, G., Chalmpé, M. Ntalla, I., & Giannakopoulou, M. (2013). Prevalence and gender ratio of dyslexia in Greek adolescents and

its association with parental history and brain injury. *American Journal of Educational Research*, 1, 22-25.

World Federation of Neurology. (1968). *Report of Research Group on Dyslexia and World Illiteracy*. Dallas: WEN.

Νοέμβριος 2017

Φίλιππος Βλάχος